

Colofon

© 2018 Karin Stubbé / Edicola Publishing bv
 Uitgever: Edicola Publishing, Postbus 2013, 7420 AA Deventer
 Tekst & Beeld: Karin Stubbé, www.genieteninpiemonte.nl,
www.lacasavecchia.nl
 Vormgeving & Lay Out: Erik de Bruin, www.varwigdesign.com
 ISBN 978-94-92920-48-5
 NUR 512
info@edicola.nl www.edicola.nl

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden
 veeelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand
 en /of openbaar gemaakt worden in enige vorm of op enige wijze,
 hetzij elektronisch, mechanisch, of op enige andere manier zonder
 voorafgaande toestemming van de auteur.

PassePartout
 REISDIENEN

ELKE BESTEMMING
 HEEFT EEN
 ONVERTELD VERHAAL

Inhoud

INLEIDING	4		
GESCHIEDENIS IN HET KORT	5	ZUID-PIEMONTE	53
NOORD-PIEMONTE	6	• Saluzzese	54
• Monte Rosa bergmassief	8	• Monregalese	60
• Nationale parken	8	• Roero	65
• Vanaf het noordelijkste puntje in Piemonte	10	• Langhe	72
• De Walser gemeenschap	15	• Monferrato en la Piana del Po	89
• La Valsesia	16	• Ten oosten van de Monferrato	124
• I Sacri Monti	20		
• La Terra della Sésia en de 'baragge'	23	DE VALLEIEN IN DE WESTELIJKE ALPEN	132
• Biella, Ivrea en omgeving	25	• Valle di Susa	133
• Twee steden omgeven door rijstvelden	31	• Valle Po	140
• Buitenverblijven van het hof van Savoie	37	• Valle Varaita	142
		• Val Maira	144
TURIJN	40	• Valle Grana	148
		• Valle Stura	148
ENOGASTRONOMIA	48	• Parco naturale Alpi Marittime en Valle Vermentina	151
• Gastronomie in Piemonte	49	• Valli Monregalese en Valle Tanaro	152
• Piemontese wijnen	51	• Grottencomplexen in de provincie Cuneo	154
		PRAKTISCHE INFORMATIE	155
		TREFWOORDENREGISTER	157

Lago di Serrù in het Gran Paradiso

Hoogvlakte met het gehucht Riale

VANAF HET NOERDELIJKSTE PUNTJE IN PIEMONTE

Het meest noordelijke puntje van Piemonte grenst aan het Zwitserse Wallis en Ticino. De grens wordt er bepaald door het ruwe hooggebergte, bossen en meren. Het meest noordelijke gehucht heet **Riale** en wordt omgeven door een bergwand. De atmosfeer maakt dat het hoger aanvoelt dan de feitelijke 1.800 meter. De flora en fauna is anders (nauwelijks begroeiing) dan op dezelfde hoogte elders in **Val Formazza**. In het volledig gerestaureerde en gastvrije Walser Schtuba (locandawalser.it) kan je het hele jaar door overnachten en heerlijk eten. De familie heeft voor gezinnen en groepen aan de andere kant van de hoogvlakte hotel-restaurant Aalts Dorf (aaltsdorf.it). Ze verhuren mountainbikes en langlaufskies. Van oktober tot in mei ligt er sneeuw en in februari komt men er voor helikopter skiën. We bevinden ons in de provincie Verbano-Cusio-Ossola. De meest spectaculaire waterval van Italië en een van de hoogste van Europa ligt iets zuidelijker. Op een hoogte van 1.675 meter overbrugt **La Frua, Cascate del Toce**, 143 meter. Spectaculair, als het water loopt. Alleen op bepaalde dagen van juni tot september en dan nog tussen bepaalde uren van

Oude Walser huizen in Riale

de dag is de waterval groots 'in werking'. De rest van het jaar stroomt het water tussen 10 en 17.00 uur wat rustiger. Het water komt uit het hoger gelegen meer Morasco (boven Riale); een stuwmeer. Bovenaan de waterval is een overhangende houten brug, vanwaar je een mooi uitzicht hebt (valformazza.it/it/la-cascata-del-toce-della-frua). Het in 1863 gebouwde hotel boven de waterval is nog steeds in gebruik. Vanuit het zuiden richting de waterval kom je langs het dorp **Crodo** (503 m.) met de mooie romaanse Chiesa di Santo Stefano. In het gehucht **Cravegna** staat het Casa del Papa uit 1576. Waarschijnlijk het huis van de Romeinse priester Innocentius IX, wiens familie uit dit gebied kwam. Crodo is verder bekend om het minerale water en het non-alcoholische aperitief drankje Crodino (sinds 1964). Aan de doorgaande weg (Via Maglioggio) is banketbakker-gelateria Forno Ossolano, delicatessenwinkel La Terra Anticoriano en Latteria Antigioriana met regionale producten. In **Premia** (810 m.) is een groot complex met thermale baden (premiaterme.com). Pietro Portaluppi bouwde er tussen 1910 en 1935 twee waterkrachtcentrales, Verampio en Cadarese, en kasteel Crego in Art Nouveau-stijl. In **Baceno** is het de moeite waard de Chiesa di San Gaudenzio (Via Marconi 51) te bezoeken. De kerk is van binnen prachtig beschilderd met laat 15de-eeuwse fresco's. Heel indrukwekkend, vooral wanneer het licht aangaat door een muntje in het apparaat te doen. Wanneer je westwaarts de Val di Dévero inslaat, bereik je via een smalle weg en tunnel het boven Goglio gelegen **Alpe Dévero** (1.631 m.). Het wordt een van de mooiste valleien in dit deel van Piemonte genoemd. Alleen te voet of per fiets verplaatsen is mogelijk. Er is nog een zeer oud met keien geplaveid ezelpad. In de 16de en 17de eeuw vonden in het lagergelegen **Croveo** veel processen tegen vermeende heksen plaats. Een parcours leid je langs de verhalen van de waarzegsters. Het eindigt bij een steile afgrond en waterval; een plek die wordt gezien als het werk van de duivel (streghedicroveo.com). Een typische kaas van hier is **Bettel-**

Kerkje in Croveo

matt; in juli en augustus gemaakt van melk van de alpenweiden in de Alta Ossola (dicrodo.it). Vanuit Zwitserland kan je per auto Piemonte alleen via de Simplonpas of via Locarno binnenrijden. Beide routes zijn mooi. Wanneer je de smalle weg van de Simplonpas te eng vindt, is de autotrein van Brig in Zwitserland naar Iselle in Italië een optie.

De Italiaanse **schoorsteenvegers**, die elders in Europa dit gevaarlijke werk deden, zijn nu uit de **Val Vigizzo** te komen en heten dan ook 'vigizzi'. De zeer arme valleibewoners duwden vroeger hun jonge kinderen in dit vak in de hoop daarmee uit de misère te komen. In **Santa Maria Maggiore** (1.256 m.), ten oosten van Domodossola, is in het park van de 18de-eeuwse Villa Antonia een museum aan hen gewijd, **Museo dello Spazzacamino** (museospazzacamino.it). De vele mooie 19de-eeuwse paleizen en huizen zouden de vrucht van hun arbeid zijn. Het erboven gelegen **Craveggia** heeft aparte schoorstenen op de daken van de huizen. De vallei heeft veel religieuze plekken, die als tochten per auto beschreven zijn op de website circuitodeisanti.it. Van Santa Maria Maggiore gaat een **leuk treintje** in ruim een uur naar Locarno. In deze 'Vigezzina' geniet je al rijdend van het uitzicht op de bergen (vigezzina.com). Je komt langs het indrukwekkende **Santuario di Re**, gewijd aan de Madonna del Sangue; gebouwd na een wonder dat plaatsvond in 1494.

Il Dorf - Staffa

Binnenplein van het Consiglio Regionale di Piemonte

TURIJN

Turiijn is de hoofdstad van de regio Piemonte. Als hoofdzetel van FIAT en met veel toeleveringsindustrie stond deze stad lang bekend als vuile industriestad. Nu wordt Turiijn gezien als een van Europa's 20ste-eeuwse industriële succesverhalen. In de aanloop naar de Olympische Winterspelen van 2006 is de stad opgeknapt. De grauwe gebouwen zijn schoongemaakt en hebben een hedendaagse invulling gekregen. Moderne architectuur buiten het historisch centrum wordt daarbij sinds kort niet geschuwd. Turiijn kan nu het beste omschreven worden als een elegante stad, qua grootte goed beloopbaar en door de bouwwoede van het hof van Savoye met een vrij uniform aanzicht in het centrum. De bouwstijl is overwegend barok en dat gaat wonderwel mooi samen met de focus van de stad op hedendaagse kunst.

Dominant in het centrum van Turiijn zijn de barokke paleizen, de 18 kilometer aan portici (overdekte wandelgalerijen), de mooie pleinen en de veelheid aan mogelijkheden om lekker te eten, drinken en uit te gaan. De klok rond kan je ergens wat eten en/of drinken. Veel gerechten werden al in de keuken van het Savoye-hof klaargemaakt. Basis vormen al eeuwenlang de producten uit de wijde omgeving. Dat trekt nu relatief veel sterrenchefs naar deze stad. Elegante en rijke winkels sieren het centrum. Nog altijd kan je kleding op maat laten maken. De cafés ('caffè storici') en winkels met een art nouveau-inrichting hebben zo hun eigen charme. Lekker koffie drink je op bijna elke hoek van de straat. De stad heeft veel koffiebranderijen, waarvan de bekendste en grootste Lavazza, Costadoro en Vergnano zijn. Lavazza heeft recent een nieuw hoofdkantoor, **Nuvola**, door Massimiliano Fuksas laten bouwen vlakbij de achterstandswijk Barriera di Milano in de wijk Aurora (Via Bologna). Naast het hoofdkantoor staat het koffiemuseum over de geschiedenis van **Lavazza** met uitleg over het productieproces en de herkomst van koffie. De (deels) interactieve opzet van het museum maakt het ook leuk en leerzaam voor kinderen. Het museumbezoek kan je afsluiten met een selfie-foto in een koffiekop, 'molto divertente', en een kleine koffieproeverij (museo.lavazza.com). In Turiijn is het ook heel gewoon om na het werk op weg naar huis even een ijsje te halen. Er zijn veel **gelaterie**, de keuze aan smaken (deels seizoensgebonden) is groot en de kwaliteit hoog. En de ijsjes zijn groot; ook als je een kleintje besteld. Bij GROM (meerdervestigingen in de stad) zijn ijs en hoortjes glutenvrij (grom.it).

De **Via Roma** vorm het hart van de stad. De brede straat met aan weerszijden 'portici' loopt van het treinstation Porta Nuova naar het Piazza Castello, waar het Palazzo Madama, de Chiesa di San Lorenzo en het Palazzo Reale zijn. Halverwege de Via Roma ligt het mooie **Piazza San Carlo**. In de zomer vaak plek van openluchtconcerten. De rest van het

Caffè Torino, Piazza San Carlo

jaar kan je er koffiedrinken in fin du siècle-stijl ingerichte cafés en ouderwets snoep kopen bij de mooiste snoepwinkel, Stratta. Rechts van de Via Roma ligt de wijk **Borgo Nuovo**, een wijk met neoclassicistische huizen die rond 1822-1829 voor de adel zijn gebouwd. Links van het Piazza Castello ligt een tweede lange winkelstraat, de **Via Garibaldi**. Deze loopt dwars door de middeleeuwse wijk **Quadrilatero Romano**; opgezet met een recht Romeins stratenplan. In deze wijk zijn relatief veel eet- en uitgaansgelegenheden. Een plek waar men ook graag een aperitivo drinkt is het grote aan de rivier de Po gelegen **Piazza Vittorio Veneto**. Je komt er door de lange Via Po (aan de achterzijde van Palazzo Madama) uit te lopen. Aan de overzijde van de Po ligt de wijk **Borgo Po**, met de indrukwekkende **Gran Madre di Dio** en hogerop tegen de heuvel het paleisje **Villa della Regina**. De beelden op het

PIEMONTE

een rode soms wat zoete wijn. In de Monferato Casalese wordt een Grignolino, een licht gekleurde rode wijn, geproduceerd. En niet te vergeten de 'Spumante', de sparkling wijn **Alta Langa DOCG**, de **Asti Spumante** en de **Asti Secco**. Er zijn ook erg lekkere dessertwijnen: de witte dessertwijn **Moscato d'Asti** en de rode **Brachetto d'Acqui** en **la Malvasia**. Een typische witte wijn is de **Roero Arneis** (met haar 'zuster' de Langhe Arneis). Een andere droge witte wijn is van de Cortese druif, met **Gavi** als centrum van productie. Van de oude **Nascetta**-druif wordt in de Langhe weer een frisse witte wijn gemaakt. Ook goede **Chardonnay** is er te koop. De Chardonnay van Jole Rizzi uit Treiso is uitgeroepen tot de beste Italiaanse zomerwijn van 2018. En bijvoorbeeld

Annamaria Abbona maakt een lekkere **Riesling** op haar wijngoed in Farigliano. **Passito** wijnen worden gemaakt van druiven die tot in november op roosters liggen te drogen of dan pas worden geplukt. **Grappa** is de Italiaanse neef van cognac, een distillaat van droesem van de druif. Ooit

een drank voor de armen, wordt het steeds populairder en kent veel kwaliteiten.

Wat en waar moet je nu gaan proeven is een veel gestelde vraag. In veel wijndorpen zijn enoteche (wijnbars), waar je per glas kan bestellen en uitleg kan krijgen. De wijnproducenten zijn verenigd in enoteche regionale/cantine comunale/botteghe, alwaar ook geproefd kan worden. In veel restaurants is de wijn per fles nog betaalbaar en wanneer de fles niet leegkomt, kan je een 'tappo' vragen en de fles mee naar je vakantieadres nemen. Er zijn wijngidsen, die kwalificaties toekennen aan wijnen en producenten. Het wil alleen niet zeggen, dat wanneer een producent niet vermeld wordt, deze geen goede wijn zou maken. Het niet vermeld worden, kan ook een andere reden hebben. En bovenal, over smaak valt niet te twisten. Bij een bezoek aan een wijnproducent kan het zijn dat wanneer je na de proeverij geen wijn koopt, je gevraagd wordt een bijdrage in de kosten van de wijnproef te doen (meestal €10/15,-).

In een regio die gedomineerd wordt door wijn, verwacht je niet zo snel een **bierbrouwer**. En zeker niet een brouwer die kwaliteit, innovatie en slowfood hoog in het vaandel heeft staan. Aan de rand van de Langhe vlakbij het dorpje Piozzo wordt hop geproduceerd. Hop voor bier van het huis **Le Baladin**. In 1996 begon boerenzoon Teo Musso er zijn eigenzinnige bier te produceren. Nationale was de eerste smaak: licht en hoppig met 6,5% alcohol. Zijn bier doet ondertussen niet onder voor de naburige wijnen. Het 'huis' heeft ondertussen circa 25 verschillende bieren, distillaat en non-alcoholische drankjes. Baladin baat, ondertussen wereldwijd, ook een paar café-restaurants uit. In Piemonte twee in Turijn, eentje op vliegveld Caselle, in de provinciehoofdstad Cuneo en de stadjes Cortemilia en Saluzzo. In het centrum van het dorpje Piozzo staat het eerste Baladin café en de basis van het concern. Baladin is lang niet meer het enige ambachtelijke biermerk in Piemonte (lestradedellabirra.com).

ZUID-PIEMONTE

Zuid-Piemonte is bij uitstek een plek voor gourmands. De organisatie Slow Food is ontstaan in het stadje Bra. In dit hoofdstuk gaan we op reis door de glooiende heuvels van de zuidelijke Piemonte, waar wijnranken en hazelnootstruiken het landschap domineren. Met middeleeuwse dorpjes, charmante stadjes, bijzondere en heel oude kerkjes en robuuste kastelen op heuveltoppen.

VALLE PO

De langste rivier van Italië, de Po, ontspringt in dit deel van de Alpen. De Po-delta, Parco del Po Cuneese, beslaat circa 7.000 hectare: van de bron van de Po aan de voet van de Monviso, langs een twintigtal dorpjes tot aan Casalgrasso op de grens met de provincie Turijn. De vijf natuurreservaten in dit gebied hebben een rijke flora en fauna en een hoogteverschil van 240 meter in de laagvlakte bij Casalgrasso tot 3.841 meter op de top van de Monviso. De Monviso, 'il re di pietra', is een bergtop waarmee alle Piemontezi letterlijk opstaan en naar bed gaan; althans op heldere dagen wanneer de hoge top dwingend de horizon bepaalt.

Valle Po, vlakbij de oorsprong van de rivier Po

Ver weg van alles en midden in de bergen bij de Monte Bracco ligt op een prachtig punt, 923 meter hoog, het **Convento della Tappa del Mombracco** (locandadellatrappa.com). Ook wel Mombracco genoemd. Per auto te bereiken via de weg die haaks staat op die van Barge naar Paesana; halverwege de weg door de vallei richting de oorsprong van de Po. Dit Kartuizerklooster uit de 13de eeuw ligt weggestopt achter een trattoria met vijf kamers. Al in 1806 werden de laatste 5 monniken gedwongen het te verlaten. Je kan er wandelen en fietsen. Op de website staan suggesties. Rondom de Monte Bracco zijn bewijzen van nederzettingen uit het neolithicum gevonden. Leonardo da Vinci schreef daarover in 1511. Ten oosten van Paesana ligt

Balma Boves - Frazione Rocchetta (gemeente Sanfront), een openluchtmuseum (balma-boves.it). 'Balma' betekent uitstekende rots. Op 652 meter hoogte tegen de Monte Bracco tref je een goed geconserveerde nederzetting onder een rotsspleet aan. Een onderkomen voor de beesten, een schuur voor landbouwwerktuigen, een broodoven en een wasplaats. Tot in de jaren zestig van de vorige eeuw werd het bewoond. Vanuit Frazione Rocchetta is het te voet, alleen onder leiding van een gids, in circa een half uur te bereiken. Een wandeling onder kastanjabomen en over ezelpaden. Balma Boves zelf ligt een beetje verborgen achter een waterval. Het is een klein dorp met ezelpaden en huizen van gestapelde stenen muren en met daken van leisteen. Bestand tegen alle seizoenen.

De weg door de Po-vallei in westelijke richting vervolgend, kom je uit bij 'Le Vie d'Oustana' ofwel **'Le strade di Ostana'**, een 'natuurlijk balkon' met uitzicht op de bergrug met de Monviso. Het bestaat uit vijftien gehuchten, die samen het dorp **Ostana** (1.250 m.) vormen, een van de 'Borghi più belli d'Italia'. Het is een populaire zomervakantieplek; vooral om te wandelen. Tussen de gehuchten zijn over oude ezelpaden diverse niet al te moeilijke wandelingen uitgezet met een goede

Lago Superiore, Valle Po

bewegwijzering (reneis.org). In het hoofddorp, La Villo (Villa), is een toeristenbureau met veel informatie. In het Palazzo Comunale (Piazza Caduti per la Libertà) van Ostana is een **etnografisch museum** (comune.ostana.cn.it en reneis.org) gevestigd dat vertelt over het leven rond 1425 in deze vallei (open op zondagmiddag in juli en augustus en op afspraak, toegang gratis). **'Il Bosco Incantato'** (Frazione Marchetti 17, ilboscoincantatoostana.com) is een educatief park in het bos met zeven zogenoemde 'oases': een botanische tuin met de natuurlijke habitat van dit hoger gelegen deel van Valle Po, een permacultuur tuin (eetbare tuin), een watertuin met warm en koud water voor ontspanning, een houten hut vanwaar dieren geobserveerd kunnen worden, een Zen tuin – een plek van stilte, een spiritueel labyrint en een parcours om op blote voeten te verkennen (open: 9-19.00 uur. Entree: € 5/10). De **Santuario di S. Chiaffredo** ligt boven de dorpen Crissolo en Ostana en dateert uit de 14de eeuw. Volgens de overlevering werd het heiligdom op de tombe van de heilige Chiaffredo gebouwd, nadat zijn tombe door een ploegende boer in 522 werd gevonden. In de 11de eeuw liet de markies van Saluzzo, heerser over dit gebied, de kerk vergroten. Het middenschip dateert uit 1551, het oostelijke deel uit 1869-1870, het westelijke

Santuario di San Chiaffredo bij Crissolo

deel uit 1890-1893 en de kapel uit 1878-1882. De voorgevel is in 1902 vernieuwd. Bijzonder zijn de gotische kapitelen in het middenschip en het altaarstuk van een Madonna met kind in het presbyterium, maar ook de zeer vele ex-voto van pelgrimgangers. In de bergen boven **Crissolo** bevindt zich **La Grotta Rio Martino**. Deze grot is, in tegenstelling tot de grotten in de provincie Cuneo, semi-toeristisch. Alleen het benedendeel is zonder veel problemen te betreden met de juiste kleding (helm), waterdichte schoenen en goede zaklantaarns. Spectaculair is er de 'Gran Salone' met waterval 'Pissai': 40 meter hoog (vallidelmonviso.it).

In westelijke richting doorrijdend kom je bijna aan het einde van de geasfalteerde weg. Na **Rifugio Pian della Regina** (1.745 m.) kan je, als de bovenste parkeerplaats niet vol is, per auto en anders te voet of met een geïmproviseerde busverbinding over de smalle weg naar de **Pian del Re** (2.020 m.). Naar de plek van de oorsprong van de Po, 'Sorgente Po': de zelfplek voor menig Italiaan. Voor vele anderen het startpunt van wandelingen onder, rond of naar de top van de Monviso. De zeldzame zwarte salamander, la galaberna, heeft er zijn habitat. Het Parco Naturale del Monviso is 8.334 hectare groot. Vanaf het Pian del Re

